

AITA DONOSTIA ERBESTEAN

Lekunberri, 1986-X-24

Jose Antonio Arana Martija

Euskaltzaindiak Aita Donostiari zor dion omenaldia ospatzera goaz euskaltzain urgazle honen jaiotzako mendeurrenean eta heriotzatik hogeitamar urte betetzen direnean. Donostiako Jose Antonio zenaren biografiaz saiatukeran, musika ikuspegitik aritu izan dira gehien bat biografoak eta mendeurreneko urtean zehar musikuaeren nortasuna baizik ez da aztertu; egia esan, musikegile trebea izan genuen Aita Donostia eta musikaz ikerle eta hizlari fina. Baina musikegile gisa eman bazituen bere lehen urratsak —eta luzeenak, behar bada— ez dugu ahaztu behar euskal folkloreaki eman ziola bere biziaren zati eder bat, 1916an hasita. Eta folklorea, hots, herri jakituria aztertzerakoan, hizkuntzari, euskarari eman zizkion gau eta egunetako orduak. Mendirik mendi, baserriz baseri biltzen zituen kantuen testuak, euskarazko hitzak, hain zuzen, izan zituen aztergai. Horregatik, euskararen alde egindako lanegatik, Euskaltzaindiak euskaltzain urgazle izendatu zuen, eta horregatik, orain, gogoramen bat zor dio. Sarrera hitzaldia 1955.eko Abenduaren 31n bukatu zuen Lekarotzen eta 1956.eko Urtarrilaren 26an, Euskaltzaindiaren hileroko bileran, irakurri zuen Donostian (1).

Jose Gonzalo Zulaika Arregi —hau zen bere munduko izena— Donostian jaio zen 1886.eko Urtarrilaren 10ean. Lekarotzeko Kaputxinoen komentuan Batxillergoa bukatu ondoren nobiziagoan sartu zenean aitaren eta jaioterriaren izenekin osatu zuen bere bizi guztirako praille izena: Jose Antonio Donostia. Esan dezagun hemen, aurrera jo orduko, gerra denboran eta geroago, orduko ahalmen handiko burutxikien erruz, jaioterriko euskarazko izena aldatu egin behar izan zuela eta garai hartako musikalan batzuetan, inprimatuetan noski, Jose Antonio de San Sebastian azaltzen zaigula. Garai berean, ixilpean ibili behar zuenean, “A. Zabala” izen ezkutuarekin sinatzen zituen orduko musikalanak.

(1) *Egan*, 1956-2, 34-52 orr. - O.C. V, 1985, 351-371 orr.

Hirurogeitamar urte bete zituelarik hil zitzaigun Aita Donostia Lekarotzen 1956.eko Abuztuaren 30ean, orain hogeitamar urte duelarik. Ekin-teez bete zuen bere bizitza luzea; hain ezaguna eta adiskide izan zuen Querol-ek esaten zuenez, hiru motore bultzegile izan zituen: Euskal Herria, Erljioa eta Musika. Abertzale fina, garbia eta oso-osoia izan zen gure prailea. Eta izaera honek ekarri zion ondorea da gero ikusiko duguna. Baina munduan zehar ibili arren, —Argentinara ere heldu zen erlijiozko mezu batekin—, ez zuen bere erlijiozko nortasuna ahanzten: “el frailecito andariego con el claustro a cuestras” definizioa eman zion andere idazle batek. Eta bere nortasunaren hirugarren zutabea musika izan zen zalantzarik gabe. Beraz **Euskaldun praile musikua** izan daiteke Aita Donostiaren definizioa.

1908an Lekarotzen apaiztu zenetik hamar urtetan zehar bertako ikas-tetxean irakasle izan zen, 1918 arte. Sasoi hartan gregoriano ikasketak bete zituen Silos, Besalu eta Solesmesen, eta bere musikalanetatik ederreren bat burutu zuen, **Euskal Preludioak**, pianorako eginak, baina orkestraz ere jotzen direnak. Eta Lekarotzeko hamar urteko epe horretan burutu zuen inguruetako kantu bilduma ere, **Euskal Eres Sorta** izenarekin 1922an agitarra eman zuena.

Norberto Almandoz-ekin doa gure Aita Donostia lehendabiziz Parisera 1920an, Vincent D’Indy-ren Schola Cantorumera. Eta hurrengo urtearen hasieran, 1921.eko Urtarrilaren 23an, bere musikalan luze bat aurkezten digu Parisen: Henri Gheon idazlearen testuei jarritako musika, **Les trois miracles de Ste. Cécile**. Maurice Ravel ezagutzen du orduan eta honen gomendioz Eugene Cools hartzen du irakasletzat. Lehen aipatu dugun Argentinarako bidaia burutzen du 1924an, eta berriz Parisera etorrita, 1926.eko Azaroaren 1 eta 6an, Champs Elisées antzokian, **La Vie profonde de Saint François d’Assise** estreinatzen du. Henri Gheon idazlearen testuekin hirugarren musikalan bat ere burutzen du, **Le Noël de Greccio**, hau ere Parisen 1936.eko Otsailaren 9an aurkeztua. Laugarren testu bat ere musikaturako dio idazle honi 1938an, hots, **La Quête héroïque du Graal**. Baina azken hau erbestean bizi delarik, alegia.

Momentu honetara iritsi nahi nuen —eta heldu behar ere bai— hau baita nere gaurko hitzalditxo honen gaia. Eta Aita Donostiaz hitz egitera-koan, hauxe zela —uste nuen— gairik interesgarriena, bera bait da gutien ezagutzen den bere bizitzaren pasartea. Nik dakidanez, ez du inork Aita Donostiaren erbesteaz ezer idatzi, eta bazen garaia zeezer patxadaz esateko, esan eta idatzi direnak, gehienetan oker daude eta. Erbestearen kronologia emateko erbesteratua bera izango dugu iturri, eguneroko gertakizunak Lekarotzeko Artxiboan Aita Riezuk gordetzen dituen koadernoetan idatzita utzi zizkigun eta.

Hiru aldi bete zituen Donostiako Jose Antoniok erbestean, 1936-1943 urteen bitartean:

1936-XI-03 / 1939-XI-26 Toulousen
 1939-XI-26 / 1940-VI-11 Parisen
 1940-VI-11 / 1941-V-14 Mont-de-Marsan-en
 1941-V-14 / 1943-IV-1 Baionan

Azkenaldi hau, nahiz eta Euskal Herriko Baionan igaro, erbesterratu gisa eman zuen Aita Donostiak, Hego Euskal Herrira itzuli ezinik aurkitzen zen eta. Beraz Baionan amaitu zuen desterrua. Irakurria dut Baionan hasi zuela erbestea 1936.eko Uztailaren 18an; eta ez da egia. Egun horretan, Espainiako gerra hasi zen egun berean, Donostiatik Baionara joan zen Aita Donostia, baina ez erbestera. Irungo muga zabalik zegoen eta La Argentina dantzariarekin joan zen gure pralea Baionara, goizean Donostian euskal dantzen saio bat Antonia Mercé horri aurkeztu ondoren. Gau hartan bat batean hil zen dantzari hori Baionako Miraflores Enean, Aita Donostiak komentutik goizaldean hurbilduta azken sakramentuak eman zizkiolarik. Hurrengo egunetan Baionatik Sarara bitartean ibili zen Aita Donostia, Lerenboure eta Intxaustirekin errefuxiatuentzat etxeak biltzen, asko bait ziren Nafarroatik zetozenak. Baina Abuztuaren lehen egunetan berriz zegoen Lekarotzen gure pralea. Egun haietan, hurrengo urtean ospatu beharko zen omenaldi bat antolatzen zebilen Aita Donostia, Jean-Dominique-Julien Sallaberry-rena. Maulen 1837an jaioa zen eta laster beteko zen mendeurrena. Eusko Ikaskuntzako Musika Sailaren Burua zenez, berari zegokion omenaldi hori antolatzea, eta horretan zebilen gerra sortu zenean.

Aita Donostiako Jose Antonioren desterrua Azaroaren 3an hasten da. Arratsaldeko 6retan, Aita Riezu Iruñera doa, Argentinarako bideetan, eta Aita Donostia, ordu berean, Dantxarineako mugarantz Frantziako Toulouserara iristeko asmoetan. Azaroaren 6an heldu zen hiri horretara, Ataungo Aita Bonifazio bertan aurkitu zuelarik. Hiru urte beteko ditu Toulousen, Parisera, Bordelera eta Baionara noiz behinean bidaiak burutzuz. 1937.eko Otsailaren 11an Azkainera doa Urreta jaunarekin ezkondua den arreba Maria ikustera, lau edo bost egun bertan familiarekin egonez. Otsailaren 18an berriz dago Toulouseko komentuan. Konposaketari ekiten dio eta hitzaldiak prestatzeari. Musikalaren artean aipatu beharko genuke Otsailaren 24tik Apirilaren 8 arte, hau da, hile terdian, **Pasioaren Poema** amaitu zuela. Beste lan batzu ere burutu ditu egun hauetan: **Qué seria yo sin ti**, Amabirjinari Kantiga, **A la fontaine de Beleria**, **Envoi**, kantu eta pianorako, **Chansons Landaises**, **Enfantines II**, **Betharram jeu scénique du Centenaire**, eta abar. Idazlanen artean burutzen dituenak hauek dira: **La chanson basque et son harmonisation**, **A propos du cantique "Jesus gurutzer"** eta **Quelques observations sur la manière de recueillir des chansons populaires**. Azken lan hau irakurtzeko Abuztuaren 19an Parisera joan zen, bertan 23tik 28ra II Nazioarteko Folklore Biltzarrean parte hartuz. Irailaren 15rako berriz zegoen Toulouseko komentuan.

Hurrengo urtean, 1938an, Toulouseko Komentuan oraindik zegoelarik, beste ostera luze bat egingo du Parisera, Maiatzaren 4tik Ekainaren 27rarte. Rue Boissonadeko 26. zenbakian dagoen Kaputxinoen komentuan ostatu zen oraingo honetan. Opor alditxo bat hartu zuen Abuztuaren Bordeleko Komentuan ostaturik. Eta Irailaren 14an Clermont Ferrand-en antolatutako Hirugarren Ordenako Batzarrera joan zen, berriz Toulouse-ra itzuliz. Hemen burutuko du, urtea amaitu orduko, **La Quête heroïque du Graal**, Henri Gheon idazlearen testu bat musikatuz.

Ia beste urtebete iraungo du Aita Donostiak Toulousen, 1939.eko Azaroaren 26rarte. Otsailaren 4an ostera labor bat egin zuen Carcassonera eta luzeago bat Parisera Martxoaren 15etik Ekainaren 3rarte. Pariseko ostera guztietan, baita oraingoan ere, Biblioteka Nazionala eta Operako Biblioteka ziren Aita Donostiaren helburu interesgarrienak. Ikerketak ziren, ikusten denez, hiriburu hartara joateko aitzakiak. Baina konposaketarako ere ematen zituen orduak, eta, esaterako, Apirilaren 9an, Aberri Egunean, lau ahotsetarako **O Sacrum Convivium** burutu zuen. Aste bete Baionan igaro ondoren, Toulousen zegoen berriz Ekainaren 10erako. Urte horretan ere hamabost eguneko opor alditxo bat hartu zuen Toulouseetik hurbil, Madame Mathilde Pomèl-en etxean atsedenezko egunak Abuztuaren bigarren hamabostaldian burutuz.

Ordurako Espainiako gerra bukatua zen eta mugaz handik zetozen errefuxiatuek babesa behar zuten Iparraldean. Arazo honetan arduratu zen gure Aita Donostia 1939.eko udazkenean. Urriaren 26an Donibane Lohitzunera joan zen Pepe Boyeren etxean ostaturik, eta larunbatez, urriaren 28an Sarara joan zen Madame Rigal, Garipuy, Elozegi, Goietxe eta Delpech jaun-andreak agurtuz. Azaroaren 3an, bere egunkarian dioenez, Viñesen etxean ahots ederreko Lide Ibarrondok kontzertutxo bat eskaini zien bertan bildutakoei, hots, Ramiro Arrue, Juan Muñoa, Alejandro Valdes, Pepe Boyer eta abar. Azaroaren 6an Toulouse-ra itzuli zen berriz. Han zeuden Iñaki Azpiazu, Asteinza, Urrutia eta beste, horiek ere errefuxiatuekin arduraz beterik; azaroaren 15ean Toulouseko Apezpikuarengana jo zuten euskaldun langile errefuxiatuentzat etxebizitzak biltzekotan. Hurrengo egunean geltokira joan zen Aita Donostia 83 langileei harrera egitera. Halako beste ekintza batzu burutu ondoren, Pariseko bidea hartu zuen, Toulouseko aldia bukatuz, Azaroaren 26an.

Bost hilebete terdi beteko ditu Aita Donostiak Parisen. Lehenetariko ekintza izango da Abenduaren 13an burutzen duena: Kanposantura joan eta Debussy-ren hilobian erresponso bat eskaintzen dio musikuari. Egunotan Trocaderon dagoen Folklorearen Museora doa, baita ere Kontserbatorioko Bibliotekara. Tours-era ostera bat egin ondoren Gabonetarako Parisen dago. Maiatzaren lehen hamabostaldian Donibanera ostera bat egingo du, baina beste denboraldi osoa Parisen beteko du. Urtarrilaren 25ean Trocaderoko Gizonaren Museoa hitzaldi bat eman zuen gai

honetaz: **Laneko kantuak Euskal Herrian**. Eta hitzaldi honen ardura kenduta, Polifoniaren Historia prestatzen hasi zen. Otsailaren 2an, Nazioarteko Dantzen Artxiboan kontzertu bat eman zuen, bere euskal lanak azalduz, goizeko hamaiketean. Pariseko zereginak amaitu ondoren, berriz itzuli zen Toulousera Ekainaren 11an. Baina komentua errefuxiatuz betarik omen zen eta Probintzi buruaren gomendioz Mont-de-Marsan-eko Komentura joan beharrean aurkitu zen, erbestearen hirugarren aldiari hasera emanez.

Euskal Herritik gero eta hurbilago zegoen Aita Donostia Landetako hiriburu honetan eta hemen beteko zuen urte betean sarriago etorriko zen Iparraldeko bere herrirantz. 1940.eko Ekainaren 17an ostatu zen Mont-de-Marsan-eko Kaputxinoen Komentuan eta hiru egun barru, Ekainaren 20an, Baiona, Donibane eta Azkainerako bidea hartu zuen, senideekin egotalditxo bat eginez. Uztailaren 12an berriz zegoen Mont-de-Marsan-en, baina 15 egun komentuan egin ondoren berriz itzuli zen Azkainera Uztailaren 29an. Esan dezakeguna da garai honetan, nahiz eta bere egoitza ofiziala Mont-de-Marsan izan, denbora gehiago bota zuela Euskal Herrian. Parisera 1940.eko Abuztuaren azken egunetan egindako bidaiatik aparte, beste guztiak bere herrirantz egin zituen, azkenean, 1941.eko maiatzaren 14an Baionara bere egoitza aldatu arte.

Ia urte bi bete zituen Baionan, erbestetik Lekarotzera 1943.eko Apirilaren lehen itzuli arte. Laugarren egotaldi honetan ama hil zitzaion Donostian 1942ko San Jose egunean, martxoaren 19an hain zuzen. Zaila zen benetan erbestetuarentzat mugaz honutz etortzeko baimena lortzea eta Aita Donostiak ezin izan zuen baimen hori lortu hurrengo egunerarte; baina ama bizirik ez bazuen ikusi ere, hiletetarako heldu zitzaion semea. Baionan bizi zelarik, Miarritzeko Saint-Charles elizan organularia izan zen eta musikarako eman zituen bere ordurik onenak. Gelasio Aranburu adiskidearekin batera **Sine Nomine Korala** sortu zuen eta konposaketari ere eman zion astia.

Berrogeita hamazazpi urte zituelarik bukatu zuen Aita Donostiak zazpi urteko desterrua. 1943.eko Apirilaren lehen egunean iritsi zen Lekarotzeko komentura. Heldu berria zen eta laister bidali zuten Barcelonara, berak hain maite zituen musikazko ikerketetara, Musikologiazko Institutu sortu berrira hain zuzen. Erbestetik etorrira, lan eder bat burutzea iruditu zitzaion, eta bere biziaren amaiera hurbil zegoelako edo, **Missa pro Defunctis** lau ahots eta organurako bukatu zuen 1945ean. Ez zen ez geldu egotekoa Aita Donostia. Eta aholku bat ematekotan, hara zer idatzi zion Aita Jose Domingori, Carmonako espetxetik etorri berriari: “Ekin, ekin; hitz gutxi eta lan gogor; hori da zuzena”. Izatez hau izan zen praile ibiltari honen lema edo ikurra, Euskaltzaindiarena hain zuzen: Ekin eta jarrai.